

Harta Ungariei de Guillaume Delisle (1703) și enigma primei reprezentări cartografice a limesului transalutan

Dragoș Măndescu¹

Abstract

Guillaume Delisle's 1703 Map of Hungary and the Riddle of the First Cartographic Display of Limes Transalutanus.

The author brings into question an old map of Hungary drawn up by Guillaume Delisle (the first geographer to the court of Louis XV king of France) printed in Paris in 1703. There is presented Delisle's vision on the Roman vestiges of Wallachia specified on this map (ruins, ancient roads, fortifications) and there is discussed the issue of sources used by the French geographer. As Delisle itself stated in the map's cartouche, his first source of information in developing the map of Hungary was the Bolognese „soldier and virtuoso” (Stoye 1994) polymath Luigi Ferdinando Marsigli. The author believes that the most likely link between "the observations" of Marsigli and the documentation of Delisle for the map of Hungary remains, in the present state of the art, Giovanni Domenico Cassini, a Bolognese just like Marsigli was, but arrived and naturalized in the France of Louis XIV, where he will lead the astronomical observatory at the Sun King's court in Paris. They are presented comparatively the archaeological informations that were shown by Delisle on his map and those marked by Marsigli on his productions, especially the map of Wallachia drawn by Johann Christoph Müller, in Nürnberg, in 1702 or in the first months of 1703. It is found that between Delisle's and Marsigli's creations are counted enough discrepancies, not so much in substance, but in structure of the data. A Roman road drawn by Delisle on his map, east of the river Olt, and not present on the Marsigli's oldest maps could be interpreted as the first cartographic display of *limes transalutanus*. Since the first attempt to put the line of *limes transalutanus* on a map is considered to be one owed to Carl Schuchhardt, an occurrence barely registered in the last quarter of the 19th century (1885), the importance of the Delisle's map grows even more so in anticipation of shifting this event almost two centuries earlier.

Cuvinte cheie: Guillaume Delisle, Harta Ungariei (1703), Luigi Ferdinando Marsigli, hărți vechi, *Limes Transalutanus*.

Keywords: Guillaume Delisle, Map of Hungary (1703), Luigi Ferdinando Marsigli, old maps, *Limes Transalutanus*.

Acum mai bine de un deceniu, expertul maghiar în cartografie istorică Szántai Lajos atrăgea atenția asupra unor aspecte ale elaborării hărții Ungariei de către Guillaume Delisle, considerate drept „enigmatice” (Szántai 2004, 75-80). Discuția poate fi extinsă justificat, în aceeași notă caracteristică, și asupra informațiilor de natură arheologică inserate de geograful francez în harta respectivă.

Carte de la Hongrie et des Pays qui en dependoient autrefois (Fig. 1) a fost elaborată de Guillaume Delisle (1675-1726), mare personalitate a cartografiei franceze, prim-geograf la curtea lui Ludovic XV, la începutul sec. al XVIII-lea. A fost tipărită pentru prima oară la Paris, în anul 1703 (Szántai 1996, 142, Delisle 1a).

¹ Muzeul Județean Argeș (dragos_mandescu@yahoo.com).

Începând cu 1708, o nouă versiune a hărții (Szántai 1996, 145, Delisle 2), realizată cu o altă placă, ușor modificată în special în ceea ce privește cursul Tisei și Delta Dunării (Szántai 2004, 75-80), o dublează pe cea existentă pe piață deja din 1703.

Figura 1 – Harta Ungariei, de Guillaume Delisle (Paris, 1703),
ediția Johannes Covens și Cornelis Mortier (Amsterdam, circa 1740).
Muzeul Județean Argeș, Colecția Aureliu Popescu, nr. inv. F/340/583.
Foto Liviu Dumitru, 2012.

După moartea lui Delisle, plăcile sale de cupru cu gravurile hărților ce alcătuiau *Atlas de Géographie* au fost moștenite de ginerele lui, Philippe Buache, iar mai târziu, de la acestea au trecut la J. A. Dezauche. Amândoi le-au folosit din plin, tipărind hărți și compilând atlase (Bagrow 2009, 185), astfel încât edițiile multiple ale acestei hărți a Ungariei pot fi urmărite în timp până în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea (de exemplu, ediția Dezauche din 1780 – Ciortan et al. 2004, 92-93).

Atlasul lui Delisle a fost reeditat postum de mai multe ori, între 1730 și 1774, cu titlul de *Atlas Nouveau*, în tipografia casei editoriale Covens & Mortier din Amsterdam, numărul de hărți, printre care se număra și cea de față (Măndescu 2015, 83, fig. 4), variind de la 53 la 61, în funcție de ediție (Bagrow 2009, 185; Moreland, Bannister 2000, 122).

Deși nu impresionează prin dimensiuni (măsoară numai 57,6 x 48,5 cm) și la o scară prea puțin generoasă (aproximativ 1:2.600.000), harta lui Delisle conține numeroase detalii demne de atenție, mai ales cele ce prezintă informații de natură arheologică.

Această hartă are meritul de a fi prima producție cartografică tipărită (așadar publicată, cu o largă circulație) ce acordă arheologiei un loc atât de important, și cu atât mai mult cu cât informațiile redată se refereau la o zonă prea puțin cunoscută, înțelegând prin aceasta sectorul dedicat Valahiei, corespunzător teritoriului cuprins între Carpați și Dunăre.

Desigur, informații importante despre monumentele arheologice de epocă romană din Valahia se făcuseră deja simțite, chiar dacă numai disparat, pe hărțile timpului. Cu patru ani înainte de apariția hărții lui Delisle, în 1699, se tipărește la Sibiu harta Transilvaniei realizată de Giovanni Morando Visconti, care prilejuia menționarea pentru prima dată a unei fortificații romane la sud de Câmpulung (castrul de la „Jidova”), dar și a așezării de la Stolniceni (Măndescu 2014, 79-80, fig. 2/1-2; Măndescu, Dumitrescu 2015, 277, fig. 1). În anul următor, 1700, stolnicul Constantin Cantacuzino își tipărește la Padova propria hartă a Țării Românești, pe care erau bine individualizate nu numai ruinele podurilor de la Drobeta și de la Sucidava, dar era și pentru prima oară marcat traseul limesului alutan, sub forma unui drum pietruit ce începea la Dunăre și se îndrepta spre nord, urmând cursul Oltului. Originea romană a acestui drum era clară pentru Cantacuzino, de vreme ce îl numește „Gefyra lithostrotos Basileia tou Traianou / Pons Lapideus Imperatori Trajani” (Giurescu 1943, 13, 21; Măndescu, Dumitrescu 2015, 277; Lazăr 2014, 47-48).

Dar harta lui Delisle era mult peste tot ceea ce se știa până atunci despre monumentele arheologice romane din Valahia. Vestigiile arheologice nu erau punctate disparat, ci alcătuiau un adevărat sistem, erau integrate unei concepții unitare de ansamblu, cu adevărat vizionare pentru primii ani ai sec. al XVIII-lea (Fig. 2). Harta prezintă jumătatea vestică a Valahiei străbătută de două drumuri romane, fiecare dintre ele marcat ca atare („Restes d'un Ancien Chemin Romain”) ce pornesc de la Dunăre, la mare distanță unul de celălalt, pentru a se întâlni în zona nordică a țării, aproape de hotarul cu Transilvania, într-un punct denumit „Sidoia” (evident, este vorba de castrul de la „Jidova”). Demn de remarcat, este prima apariție pe o hartă tipărită a acestui toponim arheologic ce marchează castrul de lângă Câmpulung.

Figura 2. Harta Ungariei, de Guillaume Delisle, detaliu cu reprezentarea zonei Valahiei.

Cel de-al doilea drum roman pornește de pe Oltul inferior, aproape de locul vărsării acestuia în Dunăre, dar nu dintr-un punct oarecare, ales la întâmplare, ci din zona Romulei / Reșca („Antina, ou il y a beaucoup de ruines” – din nou, avem de a face cu prima menționare a Romulei pe o hartă tipărită), se îndreaptă spre nord, paralel cu Râul Olt, pe care îl lasă la vest, trece prin zona Piteștiului („Pitesk”), urcă spre Câmpulung și ajunge la „Sidoüa”.

Lipsa rigorii și a exactității geografice (pe care, oricum, nu ar trebui să o căutăm numai de cânt într-o producție cartografică de la cumpăna secolelor XVII-XVIII, o epocă în care încă conta mai mult aspectul artistic al hărții, culorile folosite, elaborarea cartușului etc.), erorile de orientare în funcție de punctele cardinale, relativitatea distanțelor și a proporțiilor, schematismul uneori exagerat, toate aceste neajunsuri și deficiențe ce pot fi imputate hărții lui Delisle din perspectiva exigențelor cartografiei de astăzi sunt însă suplinite de impresionantul bagaj de cunoștințe și reprezentări ale monumentelor arheologice de epocă romană dintre Carpați și Dunăre.

De unde acest interes demonstrat aici de Delisle pentru arheologie și cu atât mai mult pentru arheologia unei zone îndepărtate și necunoscute precum Valahia, mai ales că nimic din creația sa anterioară nu anunța asemenea preocupări? Situația este clarificată chiar de autor. La baza acestei hărți, după cum însuși Delisle mărturisește în textul cartușului, au stat în primul rând observațiile contelui Luigi Ferdinando de Marsigli (1658-1730), ofițer de geniu în armata imperială habsburgică în rândurile căreia intră în 1683 (chiar anul declanșării războiului austro-turc), dar personalitate complexă a secolului luminilor, „soldier and virtuoso” (Stoye 1994), care a străbătut pe teren întreaga zonă dunăreană reprezentată cartografic și a executat el însuși numeroase hărți zonale. Nenumăratele călătorii pe care le-a făcut ca urmare a mulțimii misiunilor cu care fusese însărcinat i-au dat prilejul să cunoască direct, nemișlocit, realitățile geografice, istorice și naturale ale posesiunilor orientale ale Imperiului Habsburgic.

Începând cu anul 1696, Marsigli va beneficia de serviciile tânărului dar extrem de talentatului cartograf, matematician și desenator francon Johann Christoph Müller (1673-1721), cel care avea să-l însoțească pe teren, ca secretar și colaborator de nădejde în măsurătorile topometrice și în observațiile astronomice, dar și să-i deseneze cele mai importante dintre hărțile astfel rezultate (Stoye 1994, 135-137, 152-153; Deák 1996, 211; Deák et al. 2004; Kisari Balla 2005, 138-139; Deák 2006, 23-25).

Slujitor credincios al intereselor habsburgice în Balcani, Marsigli a fost implicat în actele politice de maximă relevanță ale vremii sale, precum tratatul de pace de la Karlowitz (1699) sau trasarea frontierei dintre cele două forțe ale timpului, Imperiul Austriac și cel Otoman (Bene 2006, 113-117, 135-140). La finalul conflictului austro-turc, Marsigli a fost numit șeful comisiei austriece de trasare a frontierei dintre cele două imperii, însărcinare ce o va duce la bun sfârșit în 1701, după trei ani de intensă activitate pe teren (Stoye 1994, 164-215, fig. 22).

Prin pasiunea lui Marsigli pentru antichitățile romane, pe care le-a căutat întotdeauna în teren și pe care le-a marcat minuțios pe hărțile sale (adevărate „fructe ale războiului”, cum le numea pe bună dreptate Deák Antal András), se explică, așadar, prezența pe harta lui Delisle a numeroaselor puncte de interes arheologic, situri de epocă romană, fortificații, castre, poduri și drumuri antice.

Nu știm care anume dintre conceptele de hărți realizate de Marsigli au stat la baza elaborării „părții valahe” din harta lui Delisle, fiind folosite ca sursă de primă inspirație de cartograful francez. Putem doar bănuși că acest rol îl vor fi avut două producții cartografice, aflate atunci în stadiul de manuscris și pe care se regăsesc toate amănunțele incluse de Delisle în harta sa. Prima, elaborată de Marsigli pentru al său *Danubius Pannonico-Mysicus*, este cea intitulată *Theatrum antiquitatum romanarum in Hungaria: sive mappa geographica regionum Danubio circumjacentium, Pannoniarum, Daciarum, Mysiar: etc. in quibus antiquitates romanae suis singulae figuris in hoc tomo descriptae reperiuntur* (Marsigli 1726, II, *Tabula Prima*; Szántai 1996, 378-379, Marsigli 2a) și plasată la începutul volumului II dedicat urmelor arheologice romane din zona dunăreană (*De antiquitatibus romanorum ad Ripas Danubii*). Harta aceasta, realizată de Marsigli în colaborare cu Müller într-o primă formă, foarte probabil, încă înainte de 1699 (Deák 2006, 222, nr. 74), înfățișează tot ceea ce se cunoștea la nivelul finalului de sec. XVII și începutul celui următor în materie de vestigii arheologice romane în jumătatea estică a Ungariei, în Transilvania și în Balcanii de nord.

Cea de-a doua sursă de inspirație pentru Delisle în ceea ce privește reprezentarea spațiului dintre Carpați și Dunăre pare să fi fost chiar harta Valahiei, întocmită de Marsigli și desenată, în forma în care o cunoaștem astăzi, de Müller, la Nürnberg, în 1702 sau cel mai târziu în primele luni ale lui 1703. Această hartă, elaborată cu deosebită acribie de Marsigli pentru a fi inclusă într-o plănuită „istorie a monarhiei ungare”

(rămasă pentru totdeauna în stadiul de proiect), nu a fost tipărită niciodată de autor, fiind păstrată până astăzi, în formă de manuscris, în Fondul Marsigli al Bibliotecii Universitare din Bologna (Ms. 28, harta 13). Tipărirea recentă și punerea în largă circulație a acestui prețios document cartografic sunt datorate cercetătorilor maghiari (Kisari Balla 2005, 197, nr. 73-74; Deák 2006, 320, nr. 277; Nagy 2012, 381-382, pl. 7).

Marea enigmă și marea provocare totodată a hărții lui Delisle este găsirea răspunsului la întrebarea cum a fost posibil ca informații amănunțite din hărți încă inedite, elaborate sub autoritatea Austriei, să fie publicate de un dușman tradițional al Casei de Habsburg, și anume Franța? Pentru că în momentul când Delisle își tipărea harta la Paris, în 1703, Marsigli încă își păstra în manuscris hărțile Balcanilor de nord cu caracter arheologic (publicate abia în 1726, odată cu apariția *Danubius Pannonico-Mysicus*). Cum au intrat datele culese din teren de Marsigli în posesia lui Delisle, mai ales că din 1701 Austria și Franța se aflau în conflict deschis, implicate, din tabere opozite, în războiul de succesiune a Spaniei? E greu de presupus că pe la 1700 ar fi putut avea loc o întrevvedere directă și o colaborare între Marsigli (ofițer de rang înalt în armata imperială austriacă) și Delisle (cartograf cu o carieră în plină ascensiune, aflat în vizorul a numeroase personalități politice ale Franței). Ruperea lui Marsigli de habsburgi și o eventuală apropiere de Franța nu s-ar fi putut petrece decât după anul 1704, când acesta a ieșit degradat și dezonorat din armata austriacă, oricum după publicarea hărții lui Delisle.

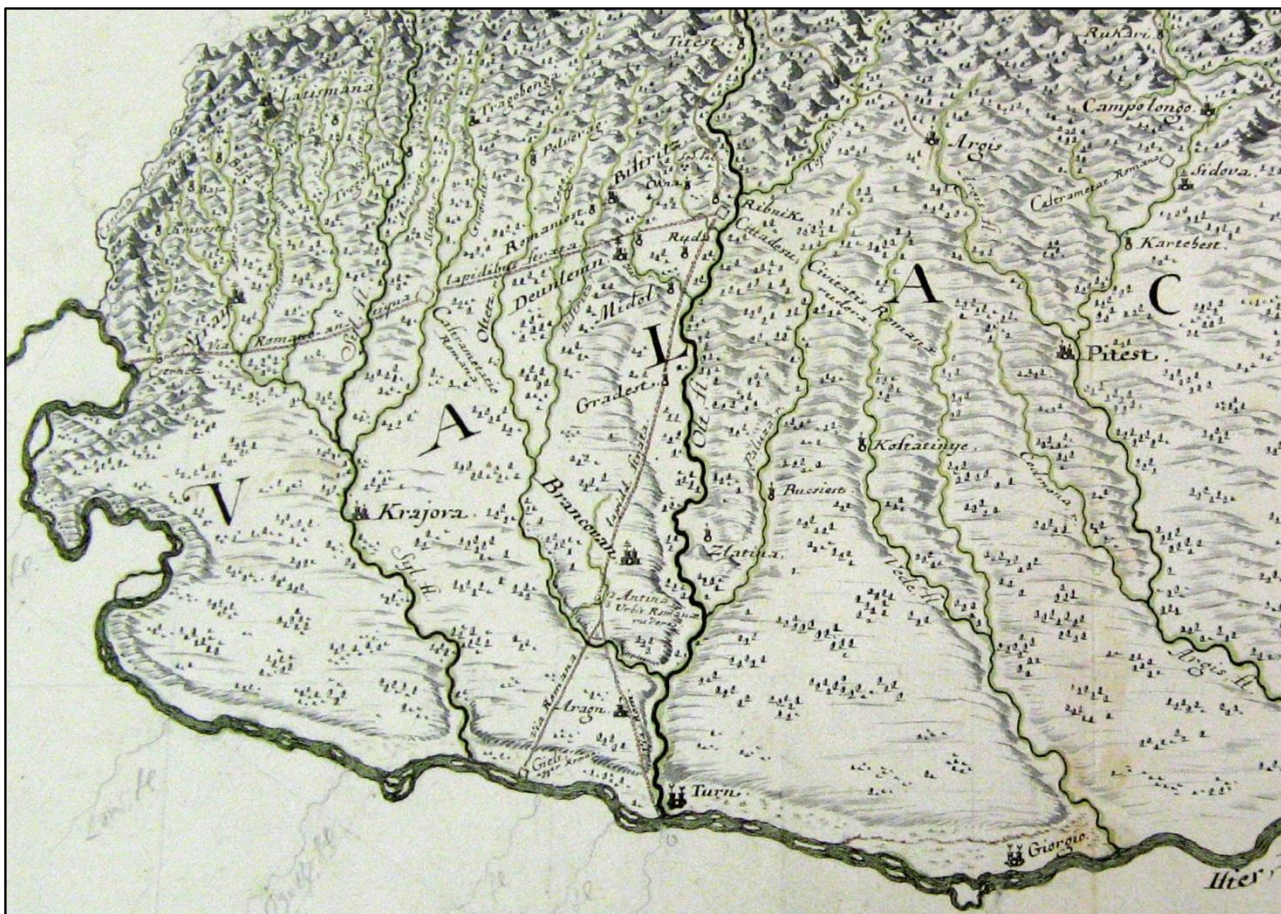

Figura 3. Harta Valahiei, de Luigi Ferdinando Marsigli și Johann Christoph Müller (Nürnberg, 1702-1703, manuscris). Detaliu cu zonele de interes arheologic. Biblioteca Universitară Bologna, Fondul Marsigli, Mss. 28/13. Foto Dragoș Măndescu, 2011.

Am încercat cu ceva vreme în urmă să reconstituim filiera informațiilor legate de antichitățile romane din Valahia pe relația Marsigli-Delisle (Măndescu 2012, 101-106). Sursele cele mai puțin probabile și care ies acum din calcul sunt Müller sau vreunul dintre ofițerii germani sau maghiari care la rândul lor ar fi avut acces la producțiile cartografice manuscrise ale lui Marsigli. Rolul unei surse reale de informare pentru Delisle, chiar dacă redusă ca amploare și săracă în detalii, l-ar fi putut avea însă introducerea pe care

Marsigli o face la marea sa operă *Danubius Pannonico-Mysicus*, o broșură-semnal intitulată *Danubialis Operis Prodromus*, tipărită în 1700 în tiraj limitat la Nürnberg. Copiile au început să circule în 1701 (Stoye 1994, 162-163, fig. 21), așadar tocmai în perioada în care Delisle lucra la definitivarea hărții Ungariei.

Cea mai probabilă verigă de legătură între "observațiile" lui Marsigli și documentarea lui Delisle pentru harta Ungariei rămâne, în stadiul actual al cunoștințelor, Giovanni Domenico Cassini (1625-1712), bolognez ca și Marsigli, dar ajuns (în 1669) și naturalizat (din 1673) în Franța lui Ludovic al XIV-lea, unde va conduce observatorul astronomic de la curtea Regelui Soare. Fără îndoială că originea bologneză comună a contribuit din plin la strângerea relațiilor și colaborărilor pe plan științific dintre Marsigli și Cassini. Cei doi întrețineau încă din 1695-1696 o corespondență susținută despre exactitatea hărților, metodele cartografice și tehnicile observațiilor astronomice (Stoye 1994, 133-135). Din primăvara lui 1699, Marsigli devine oficial corespondentul lui Cassini la Academia Regală de Științe din Paris (Pinault Sørensen 2006, 199). Pe de altă parte, sunt de notorietate excelențele relații dintre Cassini și Delisle (Petto 2007, 102). Delisle a fost elevul preferat și totodată protejatul lui Cassini (Krokar 1997, image 5), așadar nu putem exclude probabilitatea ca unele dintre descoperirile și inovațiile lui Marsigli să-i fi fost furnizate lui Delisle chiar de către fostul său profesor.

Figura 4.
Harta Ungariei, de Guillaume Delisle. Detaliu cu reprezentarea zonei limesului transalutan.

Și totuși, există o mare diferență între reprezentarea antichităților romane din Valahia pe harta lui Delisle din 1703 și imaginea siturilor și a structurilor arheologice din același spațiu geografic reprezentate de Marsigli în hărțile manuscrise întocmite împreună cu Müller, sau în cele incluse în volumul secund al monumentalei sale opere tipărite aproape un sfert de secol mai târziu. Hărțile lui Marsigli redau, în general, aceleași realități arheologice din spațiul Valahiei (Fig. 3): un prim drum antic roman făcut din piatră („Via Romana antiqua lapidibus strata”), ce pornește de la Podul lui Traian de la Drobeta și înaintează prin zona submontană către nord-est, până pe malul drept al Oltului, în zona Râmnicului Vâlci („Ribnik”), punctul final fiind „Cittadesu, Civitatis Romana rudera” (foarte probabil, aceste ruine pot fi identificate cu vestigiile sitului de la Stolniceni, prezent și pe harta Transilvaniei din 1699 – cf. Măndescu 2014, 79-80, fig. 2/2); aproximativ la mijlocul acestui drum, la est de Jiu („Syl fl.”), este marcat un castru roman („Castrametatio Romana”) nenumit (este vorba de cel de la Răcari, probabil); la „Cittadesu”, acest drum se întâlnește cu un altul, de asemenea din piatră („Via Romana lapidib. strata”), care pornește de la Dunăre prin două brațe (unul de la Celei – „Gieli, agger Roman”, celălalt de la Turnu – „Turn”) ce se unesc la Reșca („Antina, Urbis Romana rudera”) și continuă apoi spre nord, pe malul drept al Oltului („Olt fl.”) – fără îndoială, avem aici de a face cu una din primele reprezentări cartografice ale limesului alutan.

Disponerea acestor puncte de interes arheologic la Delisle este făcută însă mult diferit, oferind prilejul unor noi interpretări. Drumul roman (Fig. 4) pe care Delisle îl trasează de la Reșca spre nord înaintează pe malul stâng al Oltului, la est de râu, și nu la vest, așa cum Marsigli punctează veridic limesul alutan pe hărțile sale. Mai mult, la Delisle capătul nordic al acestui drum nu mai este „Cittadesu”, ca la Marsigli (punct care nici nu mai apare pe harta din 1703, Delisle renunțând cu totul la el), ci „Sidoüa”, sit care la Marsigli era plasat excentric și izolat, mult către est față de arealul bogat în ruine romane din zona ce corespunde Olteniei.

Cu siguranță, nu limesul alutan este cel reprezentat aici de Delisle. Surprinzător sau nu, ceea ce desenează Delisle pe harta sa de la 1703 seamănă izbitor de mult cu limesul transalutan, structură ce nu-i era cunoscută lui Marsigli. Deși Delisle îl prezintă pe Marsigli drept principala sursă pentru harta sa, detaliile legate de aceste vestigii arheologice romane dintre Carpați și Dunăre, redate diferit, îndeamnă la reinterpretarea genezei hărții din 1703 și la noi căutări menite a descoperi sursele nenumite de Delisle, ce se ascund în spatele sintagmei „et quelques autres” din textul cartușului. Enigma reprezentării de către Delisle a unui drum roman la est de Olt, al cărui capăt nordic este la castrul de la „Jidova”, rămâne încă neelucidată: a avut cartograful francez surse de încredere cel puțin la fel de avizate precum Marsigli în domeniul antichităților romane, ori trasarea limesului transalutan, așa cum apare pe harta de la 1703, pentru prima oară în istoria cartografiei, a fost numai capriciul întâmplării sau rodul copierii eronate a datelor lui Marsigli?

Având în vedere că prima tentativă de reprezentare cartografică a limesului transalutan este considerată a fi cea datorată lui Carl Schuchhardt, moment înregistrat abia în ultimul sfert al secolului al XIX-lea (Schuchhardt 1885, 228-229, pl. IV), importanța hărții lui Delisle crește cu atât mai mult, în perspectiva decalării acestui eveniment cu aproape două secole în urmă.

Referințe

- Bagrow, L., 2009 – *History of Cartography*, revised and enlarged by R. A. Skelton, enlarged second edition, New Brunswick, London: Transaction Publishers.
- Bene, S., 2006 – Acta Pacis - Peace with the Muslims (Luigi Ferdinando Marsigli's plan for the publication of documents of the Karlowitz peace treaty), *Camoena Hungaricae*, 3, 113-146.
- Ciortan, I., Radu, M., Penda, O.I., 2004 – *Descriptio Romaniae*, București: Muzeul Național al Hărților și Cărții Vechi.
- Deák, A.A., 1996 – Die Nürnberger Hersteller der Donau- und Ungarkarten von L. F. Marsigli, *Gerhard Mercator und seine Zeit*, W. Scharfe (ed.), Duisburg: Mercator-Verlag, 211-216.
- Deák, A.A., 2006 – *Maps from Under the Shadow of the Crescent Moon / Térképek a félhold árnyékából / Carte geografiche dall'ombra della mezzaluna / Landkarten aus dem Schatten des Halbmondes*, Esztergom: Duna Múzeum.

- Deák, A.A., Lapaine, M., Kijajic, I., 2004 – *Johann Christoph Müller (1673-1721)*, Kartografija i Geoinformacije, 3 (3), 68-80.
- Giurescu, C.C., 1943 – Harta stolnicului Constantin Cantacuzino. O descriere a Munteniei la 1700, *Revista Istorică Română*, 13 (1), 1-26.
- Kisari Balla, G., 2005 – *Marsigli tábornok terkepei / La mappa del generale Marsigli*, Budapest: Kanizsai Nyomda Kft..
- Krokar, J.P., 1997 – *The Ottoman presence in Southeastern Europe, 16th-19th centuries: a view in maps*, Library slide set no. 27, The Hermon Dunlap Smith Center for the History of Cartography, Chicago: The Newberry Library.
- Lazăr, S., 2014 – Situri arheologice marcate pe harta stolnicului Constantin Cantacuzino, *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor”*, 15, 45–51.
- Marsili, L.F., 1726 – *Danubius Pannonico-Mysicus, Observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis perlustratus Et in sex Tomos digestus ab Aloysio Ferd. Com. Marsili Socio Regiarum Societatum Parisiensis, Londoniensis, Monspeliensis. Hagae Comitum, Apud P. Gosse, R. Chr. Alberts, P. de Hondt; Amstelodami, Apud Herm. Uytwerf & Franç. Changuion, MDCCXXVI.*
- Măndescu, D., 2012 – „Jidova” înainte de Danubius Pannonico-Mysicus. Luigi Ferdinando Marsigli, cartografia militară habsburgică și primele atestări ale castrului de piatră de lângă Câmpulung, *Ad finibus imperii. Un catalog al colecției Lelia și Aureliu Popescu*, D. Măndescu (ed.), Pitești: Ordessos, 93-115.
- Măndescu, D., 2014 – An almost forgotten old map and the first mentions of some Roman remains on Alutanus and Transalutanus Limites, *Ancient linear fortifications on the Lower Danube*, V. Sîrbu, C. Croitoru (eds.), Cluj-Napoca: Mega, 77-84.
- Măndescu, D., 2015 – Mapping the Danube in the Aureliu Popescu old maps collection and its historical and political meanings, *The cartography of the Danube and the surrounding areas in and after the times of Vincenzo Maria Coronelli and Luigi Ferdinando Marsili*, G. Arbore-Popescu, C. Dabală (eds.), Venezia: Corila, 75-84.
- Măndescu, D., Dumitrescu, I., 2015 – The Archaeological Monuments at the North-Balkan Periphery of the Roman Empire in Old Cartography, *Limes XXII. Proceedings of the 22nd International Congress of Roman Frontier Studies Ruse, Bulgaria*, L. Vagalinski, N. Sharankov (eds.), Sofia: National Archaeological Institute with Museum, 277-284.
- Moreland, C., Bannister, D., 2000 – *Antique Maps*, London: Phaidon Press Limited.
- Nagy, L., 2012 – Dalla Dacia alla «Monarchia Hungarica». Il progetto di Luigi Ferdinando Marsigli riguardante la descrizione dell'Europa Sud-Orientale, *La storia di un ri-conoscimento*, C. Luca, G. Masi (eds.), Brăila, Udine: Istros, Campanotto, 353-391.
- Petto, C-M., 2006 – *When France was king of cartography. The patronage and production of maps in early modern France*, Lanham, Plymouth: Lexington Book.
- Pinault Sørensen, M., 2006 – Le comte Luigi Ferdinando Marsigli, le Danubius Pannonico-mysicus et l'Encyclopédie, *Cultivateur de son jardin, Hommage à Imre Vörös*, I. Cseppentő (ed.), Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, 189-206.
- Schuchhardt, C., 1885 – Wälle und Chausseen im südlichen und östlichen Dacien, *Archäologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn*, 9, 202-232.
- Stoye, J., 1994 – *Marsigli's Europe. 1680-1730. The life and times of Luigi Ferdinando Marsigli, soldier and virtuoso*, New Haven, London: Yale University Press.
- Szántai, L., 1996 – *Atlas Hungaricus. Magyarország Nyomatott térképei. 1528-1850*, I-II, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Szántai, L., 2004 – Delisle 1703-as Magyarország-térképének rejtélyei, *Cartographica Hungarica*, 8, 75-80.